

УДК 340.134 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.134>

ІДЕЯ АВТОНОМІЗМУ У ПОГЛЯДАХ ІЛЛІ ШРАГА

Француз А.Й.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
Герой України, Заслужений юрист України,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua

Француз А.Й. Ідея автономізму у поглядах Іллі Шрага.

У статті досліджуються погляди відомого українського адвоката, громадського і суспільно-політичного діяча Іллі Шрага на питання української автономії на початку ХХ століття. На основі наукової літератури розкриваються чинники, що вплинули на становлення поглядів І. Шрага в контексті суспільно-політичних процесів на українських землях на початку ХХ ст. Стверджується, що становлення державно-правових орієнтирів Іллі Шрага здійснювалося у ході його активної участі в суспільно-політичних процесах, які відбувалися на території українських земель. Його участь в українському національному русі сприяла об'єднанню свідомих діячів того часу на ниві розв'язання українського питання. Він намагався налагодити тісні контакти із західноукраїнськими діячами, спільна діяльність з якими дала можливість актуалізувати у суспільстві соборницькі ідеї, підняти на новий рівень питання української автономії. Відзначається, що українська ідея сталим основоположною у парламентській діяльності Іллі Шрага. Ще будучи депутатом I Державної Думи Російської імперії, він виніс на широкий загальний ключові питання життєдіяльності українського народу. Застосовуючи свої знання та практичні навички у сфері юриспруденції, він поставив ці питання на законодавчу основу і запропонував шляхи їх ефективного вирішення. Показано участь Іллі Шрага в українському національно-визвольному русі в умовах занепаду самодержавного режиму, концентрується увага на його участі у діяльності Центральної Ради, де він веде активно працює у комісії зі створення проекту статуту автономії України. У цьому зв'язку відображено його тісну співпрацю з головою Центральної Ради Михайлом Грушевським. Зауважується, що М. Грушевський неодноразово звертався до І. Шрага за фаховими консультаціями та роз'ясненнями щодо організаційних, кадрових і загальних питань. Головна ж їхня спільна діяльність базувалася на основі ідеї української автономії.

Ключові слова: автономія, адвокат, Російська імперія, суд, Чернігівська губернія, Ілля Шраг, українські землі.

Frantsuz A. The idea of autonomism in the views of Ilya Shrag.

In the article examines the views of the famous Ukrainian lawyer, public and socio-political figure Ilya Shrag on the Ukrainian issue at the beginning of the 20th century. On the basis of scientific literature, the factors that influenced the formation of I. Shrag's views in the context of social and political processes in Ukrainian lands at the beginning of the 20th century are revealed. It is claimed that the formation of Ilya Shrag's state-legal guidelines took place during his active participation in social and political processes that took place on the territory of Ukrainian lands. His participation in the Ukrainian national movement contributed to the unification of conscious figures of that time in the field of solving the Ukrainian question. He tried to establish close contacts with Western Ukrainian figures, joint activities with whom made it possible to actualize Sobornytsky ideas in society, to raise the issue of Ukrainian autonomy to a new level. It is noted that the Ukrainian idea became fundamental in Ilya Shrag's parliamentary activity. While still a deputy of the First State Duma of the Russian Empire, he brought the key issues of the life of the Ukrainian people to the general public. Applying his knowledge and practical skills in the field of jurisprudence, he put these issues on a legislative basis and proposed ways of their effective solution. The participation of Ilya Shrag in the Ukrainian national liberation movement in the conditions of the decline of the autocratic regime is shown, attention is focused on his participation in the activities of the Central Rada, where he actively works in the commission for the creation of the draft charter of the autonomy of Ukraine. In this connection, his close cooperation with the chairman of the Central Rada Mykhailo Hrushevsky is reflected. It is noted that M. Hrushevsky repeatedly turned to I. Shrag for professional consultations and clarifications on organizational, personnel and general issues. Their main joint activity was based on the idea of Ukrainian autonomy.

Key words: autonomy, lawyer, Russian Empire, court, Chernihiv province, Ilya Shrag, Ukrainian lands.

Постановка проблеми. Дослідження спадщини визначних українських правників є одним із найважливіших завдань вітчизняної історико-правової науки. До таких особистостей належить відомий адвокат, політик і громадський діяч Ілля Шраг. Його погляди щодо питання української автономії займають важливе місце у процесах українського державотворення на початку ХХ ст. Постать І. Шрага ставала об'єктом вивчення науковців з точки зору його суспільної та громадської діяльності, проте висвітлення його автономістських ідей потребує більш детального дослідження.

Актуальність теми дослідження. Дослідження автономістських ідей у поглядах Іллі Шрага відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю. Детальний аналіз даного питання дає можливість заповнити ряд прогалів у вивченні вітчизняного державо- і правотворення на початку ХХ ст.

Стан дослідження. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих учених, серед яких: Т. Демченко, Л. Зіневич, О. Котляр, Г. Курас, У. Кухарук, І. Левченко, В. Онищенко, О. Сморжевська, В. Шевченко та інші. Проте більшість дослідників зосереджувались на громадській та просвітницькій діяльності діяча. У зв'язку з цим дослідження ідеї автономізму у поглядах Іллі Шрага потребує, на нашу думку, більш глибокого наукового вивчення.

Метою і задачею статті є висвітлення поглядів Іллі Шрага на питання української автономії у руслі суспільно-політичних процесів на українських землях на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В українському суспільно-політичному русі Ілля Шраг належав до тих осіб, хто відстоював автономістські тенденції в його розвитку, поступово стає одним із його очільників, і така діяльність набуває першочергового значення у його громадсько-політичній кар'єрі. Характерно, що він регулярно бере участь у відповідних з'їздах представників неросійських народів, на яких все більше утверджується ідея автономії. У ході роботи таких з'їздів учасники ще більше сходились на ідеї спільного визвольного руху, оскільки проголошувалось, що це є справою усіх народів, які населяли Російську імперію. Можемо простежити, що такі підходи у поглядах Іллі Шрага простежуються у процесі його участі як у різного роду громадсько-політичних акціях, так і у його парламентській діяльності ще у стінах І Державної Думи. Ініціатива щодо ідеї української автономії неодноразово розглядалася у стінах законодавчого органу, у зв'язку з чим він виступав як ініціатор уряду щодо законопроектів з цього питання. Потрібно зазначити, що державно-правові погляди Іллі Шрага доволі потужно були сприйняті українським суспільством і поступово впроваджувалися у діяльність різного роду товариств та організацій.

Після лютневої революції 1917 року поступово відкривався шлях до широких демократичних перетворень в межах колишньої імперії. Вона дала поштовх для розвитку національно-визвольних рухів пригноблених народів, у тому числі й українського. Відразу ж після повалення самодержавства І. Шраг опиняється в центрі громадсько-політичного життя Чернігівщини, фактично очолює національний рух [4, с. 12]. Його обирають головою об'єднаного комітету громадських організацій Чернігова. Майже одночасно з цим Ілля Людвигович обирається гласним міської думи, гласним губернського земства, повертається фактично до керівництва відновленої «Просвіти». У цей час він очолює губернський виконавчий комітет, який був заснований 8 березня 1917 року [2, с. 21]. В цей період можемо спостерігати надзвичайно бурхливу діяльність І. Шрага. Члени губернського виконавчого комітету постійно підтримували діяча у його ініціативах. Обґрунтовуючи своє рішення, вони мотивували його непересічним авторитетом як людини, яка упродовж тривалого часу була одним із визначних лідерів громадського життя.

Як політик з величезним досвідом, Ілля Шраг продовжував активну участь у суспільно-політичному житті України, спричинившись до заснування та функціонування ряду політичних сил. Надзвичайно важливою є його діяльність у Товаристві українських поступовців (ТУП), до заснування якого він мав пряме відношення. Ілля Шраг брав активну участь у роботі з'їздів товариства [2, с. 31]. Характерно, що починаючи з перших організаційних з'їздів товариства він став одним з ідейних натхненників та суттєво впливав на його діяльність, збори товариства відбувалися здебільшого у Києві й мали здебільшого конструктивний характер. Вищим керівним органом був З'їзд, який скликався кожного року та обирав Раду організації, до якої незмінно входив діяч.

Характер діяльності товариства визначався тим, що вони обережно здійснювали свою політичну діяльність уникаючи конфліктних ситуацій з тогочасною владою. Це пов'язувалося із тим, що Ілля Шраг і його соратники розуміли небезпеку ставлення до таких організацій з боку владних інституцій і тому сповідували більш поміркований поступливий характер діяльності, не закликаючи до радикальних дій.

Після повалення самодержавства діяльність Товариства українських поступовців суттєво активізувалася. Все більше значущою ставала постать Іллі Шрага у керівному складі організації, яка поступово перетворювалася в одного з ключових діячів української національної революції 1917 року. Так 8 березня діяча обирають головою спеціального губернського комітету громадських організацій. Метою його діяльності було реформування застарілої системи влади на нові демократичні основи розвитку української держави.

Однією із перших реформ в цьому руслі було ініційоване І.Шрагом рішення про ліквідацію поліції та створення народної міліції й вироблення у зв'язку з цим відповідного звернення до народу українською, польською, російською і єврейською мовами.

На з'їзді товариства 25-26 березня він був обраний до Президії як один із заступників голови Президії на чолі з М. Грушевським. З цього моменту з'їзд проголосив перейменування «Товариства українських поступовців» у «Союз українських автономістів-федералістів» [6, с. 349]. На цьому ж з'їзді головою Чернігівського губернського осередку новоствореної організації було обрано І. Шрага [4, с. 12].

Особливо увагу діяч зосередив на розбудові організації й працював над наповненням новими членами з усіх політичних сил, що визнавали вимоги національно-територіальної автономії України та загального виборчого права. У зв'язку з цим, він працював активно також над розробкою правових засад діяльності місцевого товариства. Така діяльність супроводжувалась організацією і проведенням різного роду зборів українського населення у ході яких вирішувалась багато організаційних питань [3, с. 144]. Характерно, що ця ініціатива дала свої результати і в червні 1917 року було проведено масштабний за своїм значенням перший український з'їзд. Основним спікером на зібранні виступив Ілля Шраг із ґрунтовною доповіддю про історію українського руху. Варто відзначити, що основоположною засадою його діяльності в цей період було забезпечення основної програмної засади товариства, яке пов'язувалось насамперед із вимогою національно-територіальної автономії України [4, с. 13].

Потрібно зазначити, що саме вимога національно-територіальної автономії, а також прихильність до соціалістичних ідей надалі виступили програмними засадами у діяльності Центральної ради. З часу свого створення 4 березня 1917 року Центральна Рада затвердила такі вимоги як основоположні у своїй політичній програмі. 8 квітня 1917 року, під час роботи Всеукраїнського національного конгресу, в Києві було обрано новий склад Центральної ради та її керівних органів. Головою став Михайло Грушевський, а Ілля Шраг разом з іншими видатними тогочасними діячами увійшов до складу новоствореного органу [8, с. 193].

Українська Центральна Рада поступово стала лідером українського національно-визвольного руху, а з часом перетворилася на законодавчий орган Української Народної Республіки [10, с. 90-91]. Значну роль у цих процесах відіграли українські адвокати, які активно виступали за українізацію судових інституцій, забезпечували нормативно-правові основи її діяльності [1, с. 18]. До їхнього числа належав Ілля Шраг, який, пере-

буваючи у складі Центральної Ради, відзначився неабиякою активністю і був залученим до значної кількості проєктів різнопланових напрямів. 28 червня 1917 року як фаховий правник він стає членом новоствореної комісії із розробки проєкту статуту автономії України. Для створення такої комісії Центральна Рада видала спеціальну інструкцію, де регламентувала порядок її функціонування [5, с. 66].

У ході дискусії з даного питання поступово сформувалися два напрями. Виразники першого підтримували й виступали за створення Генерального секретаріату, усвідомлюючи це як підготовчий процес на шляху до автономії України, і яку повинні були у перспективі затвердити Установчі збори. Представники іншого напрямку оцінювали вищезазначені події як утрату автономії, висловлювали побоювання через можливе перетворення Центральної Ради в Тимчасовий український уряд. Зазначимо, що остаточну резолюцію ухвалено не було, а її остаточне напрацювання покладалося на учасників засідання Чернігівського губернського виконавчого комітету громадських організацій. Підсумком роботи комісії стало оголошення тексту резолюції, який був запропонований до затвердження і написаний особисто І. Шрагом. У документі констатувався факт, що збори визнавали національно-територіальну автономію України та передбачали гарантію прав національних меншин.

У ході воєнних дій боротьба за українську автономію продовжувалась, у зв'язку з чим надзвичайно важливо було не допустити дестабілізації ситуації у суспільстві та в наявних умовах продовжувати активні дії на цьому підґрунті. У процесі виборів органів місцевого самоврядування у 1917 році громада автономістів-федералістів виступила ініціатором об'єднання усіх політичних сил щодо українського питання під керівництвом Іллі Шрага, який на той час мав неабиякий досвід та авторитет. Практичний досвід у сфері юриспруденції та громадсько-політичної діяльності сприяли тому, що Іллі Шрагу було запропоновано посаду Генерального секретаріату з питань юстиції, а також посаду генерального судді УНР [9, с. 127].

Відстоюючи державницьку політику Української Центральної Ради Ілля Шраг, виступаючи на публічних засіданнях систематично відзначав чималі заслуги Ради у державотворчій діяльності. На його переконання, законодавча влада Центральної Ради дала можливість включити до території України нові губернії та створити ще чотири окремі генеральні секретарства. Важливо, що Центральна Рада у своєму складі об'єднала різні верстви населення, багато з яких мали вищу освіту та володіли значним досвідом українського державотворення [7, с. 252]. Оскільки до її складу входили не тільки представники українського народу, але й представники поля-

ків, росіян, євреїв та інших народів, які населяли Україну, він вважав Центральну Раду установою не лише українською, але і представником та виразником інтересів усього населення території України. Крім того, за безпосередньої участі Іллі Шрага було ухвалено резолюцію, у якій Центральна Рада визнавалася як тимчасовий парламент України, а Генеральний Секретаріат як вища Крайова влада, уся влада мала бути зосереджена на рівні місцевих органів самоврядування. Проте прихід до влади більшовиків не дозволив повною мірою втілити намічені державотворчі орієнтири, вироблені Центральною Радою, а діяльність Іллі Шрага у цей період була позначена здебільшого місцевими справами у Чернігівській губернії.

Висновки. Таким чином, ідея автономізму зайняла важливе місце у поглядах І. Шрага. Він сприяв об'єднанню свідомих представників українського національного руху не тільки на території Наддніпрянської України, але й за її межами. Активна співпраця з західноукраїнськими діячами дала можливість актуалізувати питання української автономії у суспільстві та підняти його на широкий загал. Єднання діячів на ниві спільної політичної, культурної, суспільної, просвітницької роботи дало можливість ефективно поширювати ідеї соборності українських земель у суспільстві, вдосконалювати у зв'язку з цим теоретичні основи даного питання серед публікацій як загального так і спеціального характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусак Т.Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 14–18.
2. Бойко В.М., Демченко Т.П., Оніщенко О.О. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернігів: Сіверянська думка, 2003. 126 с.
3. Євген Чикаленко. Щоденник (1907–1917). К.: Темпора, 2011. 480 с.
4. Катренко А.М., Катренко Я.А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І.Л. Шрага М.С. Грушевському). К.: [б. в.], 2009. 64 с.
5. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917–1920: навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 208 с.
6. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1934. Ч. 3. 397 с.
7. Манько М.О. Культурницький чинник формування української національної еліти в добу Центральної Ради 1917–1918 рр. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / ред. кол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. Д.: Вид-во ДНУ, 2012. Вип. 10. С. 247–252.*
8. Медянець Н.С. Організація та діяльність органів адвокатури УНР в добу Центральної Ради. *Адвокатура: минуле та сучасність: матер. VI Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.)* за заг. ред. д.ю.н., доц. Г.О. Ульянової. Одеса: Фенікс, 2016. С. 192–193.
9. Скальський В.В. Адвокати – парламентарі Української Народної Республіки (1917–1918 рр.) *Адвокатура України: історія та сучасність : збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу: (на пошану адвоката, президента Української Народної Республіки в екзилі Степана Порфировича Витвицького)*. 24 листопада 2015 р., м. Львів. уклад. І.Б. Василик, І.С. Яковець. Київ : КВІЦ, 2015. С. 124–129.
10. Скальський В.В. Діяльність адвокатів в період Центральної Ради 1917–1918 рр. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 89–93.